

Słowniczek wybranych terminów z kultury żydowskiej

Użyte skróty: aram. - aramejski, aszk. - aszkenazyjski, gr. - grecki, hebr. - hebrajski, jid. - jidysz, niem. - niemiecki, sef. - sefardyjski, żyd. - żydowski.

Wyrazy pogrubione i jednocześnie podkreślone, np. **seder** , są wyjaśnione w innym miejscu słowniczka.

adar- dwunasty miesiąc księżycowy kalendarza hebrajskiego, licząc od Pesach, lub szósty od świąt Nowego Roku (**Rosz ha-Szana**). *Adar* zaczyna się w lutym lub w marcu; jest to miesiąc radosny, w którym przypada **Purim**, najweselsze święto judaizmu. Rok przestępny ma dwa miesiące *adar*, przy czym ten drugi traktowany jest wówczas jako *adar* właściwy, w którym wypada *Purim*. Siódmy dzień miesiąca *adar* jest rocznicą zarówno urodzin, jak i śmierci Mojżesza, a trzynasty to post Estery, poprzedzający *Purim*.

aron ha-kodesz (dosł. „święta szafa”) - pierwotnie przenośna skrzynia, później szafa ołtarzowa w synagodze. Miejsce przechowywania ról, czyli zwojów Tory. Wbudowana we wschodnią ścianę domu modlitwy, wskazującą symbolicznie kierunek Jerozolimy (**mizrach**). Otwierana podczas ważniejszych modlitw. W pobliżu aron ha-kodesz płonie stale światelko pamięci - **ner tamid**

aszkenazyjczycy - od *Aszkenaz*, średniowiecznego określenia Niemiec. Termin stosowany wobec Żydów Europy Środkowej i Wschodniej, których łączył język **jidysz** w odróżnieniu od **Sefardyjczyków**.

aw - piąty miesiąc księżycowy kalendarza hebrajskiego, licząc od *Erodusu*. luli jedenasty od świąt Nowego Roku (**Rosz ha-Szana**). Zaczyna się w lipcu lub na początku sierpnia. Jest to najsmutniejszy miesiąc w roku, ponieważ podczas aw doszło do zburzenia zarówno Pierwszej, jak i Drugiej Świątyni. Tego dnia nie nosi się skórzanego obuwia, nie należy siadać na krzesła przed południem, **tefilin** zakłada się dopiero na modły popołudniowe, zabrania się mycia ciała oraz studiowania **Tory**. Nocą śpi się na twardym posłaniu, a niektórzy kładą sobie pod głowę zamiast poduszki kamień. Według tradycji w czasach mesjańskich dzień ten będzie radosnym świętem, gdyż mesjasz odbuduje Świątynię. W synagodze tego dnia modlitwy odbywają się w przyćmionym świetle, czyta się Lamentacje Jeremiasza i intonuje specjalny hymn żałobny [*kinot*], śpiewany przy akompaniamencie westchnień i płaczu. Noc ta, nazywana także nocą płaczu, jest ustanowiona, jak niektórzy wierzą, na pamiątkę smutku, który zapanował wśród Izraelitów po wysłuchaniu relacji zwiadowców powracających z Ziemi Obiecanej (z ich słów wynikało, że Żydzi nie będą mogli jej zdobyć). Inną tragiczną datą związana z tym świętem jest wygnanie Żydów z Hiszpanii (w roku 1492).

babiniec - miejsce w synagodze zwykle nad salą główną lub w przybudówce obok niej. przeznaczone dla kobiet, chcących uczestniczyć w nabożeństwie,

bar micwa - uroczystość inicjacyjna obchodzona od XIV w., podczas której chłopiec staje się pełnoletni wobec prawa religijnego. Odbywa się w synagodze, zwykle w pierwszy szabat po 13. urodzinach chłopca. Wygłasza on wtedy uczony komentarz (*drasz*) do odczytanych przez siebie fragmentów **Tory** i **Talmudu**. Od tej pory odpowiada za swoje uczynki (dotąd odpowiadał za niego przed Bogiem ojciec) i przyjmuje na siebie pełne wykonywanie obowiązków religijnych,

besaminka - "wonne korzenie"; spolszczone: „balsaminka” - pojemniczek na goździki iwonne korzenie, używany głównie w czasie ceremonii **Hawdali** na zakończenie

szabatu, kiedy to przy zapachu spalanych wonności odmawia się błogosławieństwa. Typowe besaminki mają kształt wież.

bet ha-kneset (*bejt ba-kneset*) - zob. **synagoga**

bet ha-midrash (*bejt ha-midrash*), [*bes medresz*] "dom nauki" - budynek lub pomieszczenie posiadające własną bibliotekę dzieł religijnych, przeznaczone do studiów religijnych, modlitwy i dyskusji: do domu nauki mógł uczęszczać każdy, bez względu na wiek. Znajdował się w każdej gminie, niezależnie od jej wielkości. Nauczycielami byli często wędrowni kaznodzieje, zapraszani przez gminę,

bejca "jajko" - jedna z sześciu potraw **sederu**. Symbolizuje nowe życie.

bima „miejsce wyniesione”, „podwyższenie” - centralny punkt **synagogi**, bogato zdobiona mównica na podwyższeniu, zwykle ze schodkami, baldachimem i pulpitem, przy którym odczytuje się **Torę** i **Newiim**

cadyk „sprawiedliwy” - pojęcie używane na określenie kogoś wyjątkowego. Judaizm nie pozwala nazywać człowieka świętym, świętość to atrybut wyłącznie Boga. Dlatego mówi się o „sprawiedliwych”. Według **Kabały** świat trwa i będzie trwał jedynie dzięki trzydziestu sześciu żyjącym gdzieś w ukryciu "sprawiedliwym" zwanym *lamedwownikami*. W późniejszym znaczeniu - przywódca **chasydów**. Kult cadyków rozwinął się szczególnie w chasydyzmie. Wierzano, że dzięki swej mistycznej jedności z Bogiem cadyk może pośredniczyć we wszystkich ludzkich sprawach i przyspieszyć nadejście Mesjasza. Funkcja ta stała się dziedziczna, co w znacznej mierze spowodowało degenerację chasydyzmu.

chała „chałka” - białe pieczywo z mąki pszennej: biel - symbolizująca czystość i odnowienie - odgrywa tu wielką rolę, ponieważ jest to pieczywo na **szabat** i inne święta, odmawia się nad nim błogosławieństwa.

Chanuka „odnowienie”, „uświęcenie” - ośmiodniowe radosne Święto Świateł, wypadające w grudniu (od 25 **kislew**) Upamiętnia zwycięstwo Machabeuszy nad armią syryjską w 166 r. p.n.e. i oczyszczenie świątyni Jerozolimskiej z profanujących ją posagów bóstw greckich. Święto trwa osiem dni, gdyż według legendy aż tak długo płonęły lampy w Świątyni, mimo niewielkiej ilości oliwy w nich zawartej. Ze świętem wiąże się zwyczaj zapalania świec przez osiem kolejnych dni w specjalnej ośmioramiennej lampie **chanukiji**.

chanukija- obrzędowa lampa używana podczas święta **Chanuki**: wyposażona w osiem zasadniczych ramion i jedno pomocnicze. Zapalanie świec rozpoczyna się po zachodzie słońca. Powinny palić się przez co najmniej pół godziny. Nie wolno zapalać jednej świecy od drugiej - do tego służy świeca pomocnicza *szames*. Zapalanie rozpoczyna się od jednego światełka i codziennie dodaje się jedno,

charośet - tradycyjna potrawa **sederowa** złożona z jabłek, orzechów, migdałów, cynamonu i wina; ma przypominać zaprawę murarską lub glinę do wytwarzania cegieł, używane w Egipcie.

chasydyzm (od *chasidim*) „pobożni” - żydowski ruch religijno-mistyczny i społeczny, powstały na ziemiach pol. w 2 poł. XVIII w. Zapoczątkował go Izrael ben Eliezer (1700-1760). zw. Baal Szem Tow - „Pan Dobrego Imienia”. Działał na Podolu, Wołyniu i w Galicji. Baal Szem Tow głosił, że Bóg jest wszędzie, zaś zadaniem człowieka jest połączenie się z Nim. Miała temu służyć modlitwa odmawiana w najwyższym stanie uniesienia, ekstazie. Uważał ją za ważniejszą od studiowania **Talmudu**, którego ascetyczne reguły odrzucił. Nakazywał służenie Bogu z radością. Wprowadził do kultu wiele śpiewów, a nawet tańce. Utrzymywał też, że człowiek sprawiedliwy (**cadyk**) może przyspieszyć nadejście Mesjasza. Początkowo chasydyzm spotkał się z ostrym potępieniem rabinów. Gminy żydowskie na Litwie (w Wilnie i Brodach) rzuciły na **chasydów** klątwę i zaczęto ich prześladować. Później jednak zalegalizowano ich bóż-

nice, zaś w połowie XIX w. chasydzi stanowili większość ludności żydowskiej na terenach ówczesnego Królestwa Polskiego, na Białorusi i na Ukrainie. Odróżniali się od innych środowisk żydowskich organizacją kultu, formami obyczajowości i strojem. Charakter tego ruchu określa się jako ekstatyczny, mistyczny i hierarchiczny (oparty na autorytecie poszczególnych cadyków). Do drugiej wojny światowej centrum chasydyzmu stanowiła Europa Wschodnia, obecnie główne jego ośrodki znajdują się w Izraelu i USA.

chasydzi - zwolennicy chasydyzmu.

chazan - **kantor**, urzędnik synagogałny prowadzący modły. Większość modlitw w synagodze jest śpiewana, dlatego chazan musi dysponować dobrym głosem. Nazywany jest też „posłańcem społeczności”, gdyż wolno mu odmawiać modlimy, które wymagają **minjanu**.

cheder "izba", "pokój" - dawna szkoła elementarna, w której uczono religii, czytania, pisania i liczenia. Często mieściła się w domu nauczyciela (*mełameda*), nazywanego przez uczniów *rebe*. Obejmowała trzy grupy wiekowe: od 3 do 5, od 6 do 7 oraz od 8 do 13 lat. Przedmiotem nauczania religii było odpowiednio: czytanie modlitewnika, czytanie **Tory**, czytanie **Talmudu**.

Chumasz (od *chamesz*) „pięć” - Pięcioksiąg, czyli Pięć Ksiąg Mojżeszowych, **Tora**.

cicit [cyces] „nitki widoczne” - frędzle, które *Księga Powtórzonego Prawa* nakazuje Żydom płci męskiej przymocowywać do czterech rogów ubrania, by stale przypominały im o boskich przykazaniach. Ponieważ współczesny strój rzadko posiada cztery rogi, noszone są zazwyczaj pod wierzchnim ubraniem (por. „mały tałes” - **talit** katan).

cymes - słodka tradycyjna żydowska potrawa, deser z marchwi i suszonych owoców.

czulent - ciepły posiłek na **szabat**. Składa się z ziemniaków, fasoli, kaszy perłowej, mięsa wołowego i przypraw, niekiedy z dodatkiem suszonych śliwek. Tradycyjnie spożywany przez Żydów **aszenazyjskich** na szabatowy obiad. Ponieważ gotowanie w szabat jest zabronione, czulent przyrządza się w piątek po południu i pozostawia na noc w piecu. Żydzi **sefardyjscy** przygotowują na szabat podobną potrawę o nazwie *chamin*.

Dekalog [aseret ha-dibrot] „dziesięć przykazań” - zbiór norm uznanych za źródło wszystkich praw. Według tradycji żydowskiej były spisane na dwóch kamiennych tablicach, które Mojżesz potłukł, kiedy zobaczył, że lud służy złotemu cielcowi. Po ponownym wejściu na górę Synaj Mojżesz przyniósł drugi zestaw tablic i umieścił go w skrzyni, zwanej odtąd Arką Przymierza. W języku hebrajskim noszą też nazwę „dziesięciu wypowiedzi Boga”. W Świątyni Jerozolimskiej były odmawiane codziennie, przed modlitwą **Szema**.

diaspora (gr.) „rozproszenie” - określenie wszystkich skupisk żydowskich poza krajem Izraela.

Din Tora - sąd rabinacki zwoływany w celu osądzenia spornych spraw o charakterze religijnym.

drejdel - cynowy lub drewniany bączek o kształcie czworościanu, z wrytymi na bokach hebrajskimi literami: *nun*, *gimel*, *bei* i *szin*. Jedyna dozwolona dla dzieci żydowskich gra hazardowa, związana ze Świętem Świąteł (**Chanuka**)

Eden (*gan Eden*) - ogród zasadzony przez Boga, nazwany w późniejszej literaturze Rajem. Opisane w Biblii pierwsze miejsce zamieszkania Adama i Ewy.

elul - szósty miesiąc księżycowy kalendarza hebrajskiego, licząc od **Pesach**, lub ostatni od świąt Nowego Roku (**Rosz ha-Szana**). Miesiąc ten zaczyna się zazwyczaj pod koniec sierpnia. Jest to miesiąc poprzedzający **Jom Kipur** (Dzień Pojednania) - dlatego też nazywany jest czasem skruchy. W tym czasie każdy wierzący Żyd dokonuje obra-

chunku we własnym sumieniu i duchowego porządku. W niektórych gminach w Europie Wschodniej pobożni Żydzi spędzali ten czas w odosobnieniu, a po nabożeństwie porannym trąbiono w róg (**szofar**) budząc w ten sposób sumienia wiernych,

erev „wieczór” - termin używany w odniesieniu do początku i końca wszystkich świąt. Zaczynają się one o zachodzie słońca i trwają do zachodu słońca (np. **szabat** trwa od wieczoru piątkowego do wieczoru sobotniego),

etrog — owoc cytrusowy, używany do błogosławieństw w czasie święta **Sukkot**. Naczynia na etrog wykonywano zazwyczaj w kształcie tych owoców. Były ze srebra lub srebrzono mosiądzu (biedniejsi Żydzi używali skromnych naczyń drewnianych). Naczynia pięknie ozdabiano ornamentami i okolicznościowymi napisami,

getto - dzielnica miasta wydzielona dla Żydów. Termin stosowany od 1516 r., kiedy to w Wenecji obszar sąsiadujący z odlewnią (wł. *getto*) ogłoszono jedyną częścią miasta otwartą dla osadnictwa żydowskiego. Dzielnice takie znane były w chrześcijańskiej Europie i krajach muzułmańskich. Ideę getta wskrzesili naziści, oddzielając Żydów od reszty społeczeństwa w miastach niemieckich, a potem w Europie Wschodniej,

golem - żydowska forma *homunculusa*; postać ulepiona z gliny przez człowieka i ożywiona za pomocą magicznej formuły; motyw występujący w tradycji i w literaturze żydowskiej. Golem zazwyczaj niesie pomoc Żydom w trudnych czasach, ale ma także wrodzoną żywiołową siłę niszczycielską.

Gwiazda Dawida (*magen David*) „tarcza, puklerz Dawida” - sześcioramienna gwiazda składająca się z dwóch trójkątów równobocznych, używana w czasach starożytnych przez różne ludy. Oficjalnym symbolem judaizmu stała się w XVII w., kiedy Żydzi w Pradze zaczęli zdobić nią nagrobki i chorągwie. W 1897 r. Światowa Organizacja Syjonistyczna uznała ten symbol za swój znak, później umieszczono go także na flagie państwa Izrael,

hagada - legenda, opowieść interpretująca i wyjaśniająca tekst biblijny, czasem zawierająca fantastyczne szczegóły. Najbardziej znaną hagadą jest opowieść o wyjściu Izraelitów z Egiptu, snuta przy wieczerzy **sederowej**. Ojciec rodziny w oparciu o hagadę wyjaśnia wtedy znaczenie takich symboli, jak baranek, **maca**, czy **maror**. Mówi to w formie odpowiedzi na pytania zadawane przez najmłodsze dziecko: "Ma nisztana...?" (czym różni się [ta noc od innych nocy]?),

hagada pesachowa (*Hagada szel Pesach*) - księga z hagadą na **Pesach**, zawierająca rytuał **sederu**. Hagady często są wspaniałymi dziełami sztuki rękopiśmiennej i starodruku. Do najbardziej znanych należy iluminowana *Hagada sarajewska* oraz *Mała hagada amsterdamska* z 1662 r.

halacha „postępowanie” - wyjaśnienia dawnego prawa ustnego, podające zasady postępowania w konkretnych przypadkach. Podając zasady, halacha sama stawała się prawem. Jeśli wyjaśnienia prawa nie formułowały nowych zasad postępowania, lecz ograniczały się do pogłębienia moralności i pobożności, nazywano je **hagadami**.

Haman - postać z Księgi Estery, minister króla perskiego Ahaswera, zaciekły wróg Żydów. Uzyskał od króla edykt o ich zgładzeniu, który został odwołany dzięki staraniom królowej Estery, która była Żydówką. Na cześć upadku Hamana obchodzone jest święto **Purim**.

hamany - ciasteczka w kształcie trójkątów, nadziewane makiem w miodzie, mające wyobrażać uszy **Hamana**,

haskala „oświecenie”, „wykształcenie” - termin utworzony w 1832 r. przez Judę Jeitelesa na określenie ruchu szerzącego nowoczesną kulturę europejską wśród Żydów w latach ok. 1750-1880 w Polsce, Niemczech, we Włoszech i w innych europejskich krajach. Haskala propagowała odrodzenie kulturalne i społeczne Żydów przez rozwój nauki, filozofii, reformę szkolnictwa, zbliżenie do kultury krajów, w których żyli. Po-

pieniła emancypację, wpłynęła na rozwój prasy i literatury- żydowskiej, zapoczątkowała ruch asymilacyjny.

hawdala [*hawole*] „oddzielenie”, „wyróżnienie” - błogosławieństwo nad winem, wonnymi korzeniami i światłem plecionej świecy, odmawiane na zakończenie **szabatu** lub świąt, oznaczające koniec dnia świątecznego i początek powszedniego.

ijar - drugi miesiąc księżycowy kalendarza hebrajskiego, licząc od **Pesach**. lub ósmy od świąt Nowego Roku (**Rosz ha-Szana**). Zaczyna się w kwietniu lub maju. Czternastego dnia miesiąca *ijar* przypada drugi *Pesach* - *Pesach Szeni*, obchodzony niegdyś przez tych, którzy byli podczas pierwszego rytualnie nieczyści lub nieobecni w Jerozolimie. Piąty dzień *ijano* Dzień Niepodległości Izraela. Według tradycji, szesnastego *ijar* po raz pierwszy spadła Izraelitom na pustyni manna z nieba.

jad (jadt) „ręka”, „rączka” - wskazówka w kształcie ręki z wyciągniętym palcem wskazującym lub pałeczki. Wykonana z kości słoniowej, metalu szlachetnego lub drewna. Pięknie zdobiona, czasem drogimi kamieniami. Ułatwia odczytywanie **Tory** i pozwala uniknąć dotykania pergaminu rękami.

jesziwa [*jeszybot*] - żydowski uniwersytet; w Europie jesziwy pojawiły się w X w. na pld. Francji, następnie powstały także w Niemczech i Europie Wschodniej. Przygotowywały Jo objęcia urzędu **rabina**. Jedną z form nauki było analizowanie i dyskutowanie tekstu przez studentów w zespołach dwuosobowych. W jesziwach, oprócz studiowania dzieł rabinicznych, wiele czasu poświęcano rozważaniom nad etyką i moralnością. Szeroko znana na ziemiach polskich i za granicą była Jesziwa Mędrców Lublina - mieszcząca się w pięciokondygnacyjnym gmachu przy końcu ulicy Lubartowskiej wielka nowoczesna uczelnia, która kształciła studentów z całego świata. Budowana od 1924 r., otwarta w 1930 r. Posiadała wspaniały księgozbiór liczący 13 tysięcy tomów - w tym wiele unikalnych rękopisów i rzadkich starodruków - zgromadzony przez jej założyciela i pierwszego rektora, rabina Majera Szapirę.

jidysz - język Żydów **aszkenazyjskich**; powstał we wczesnym średniowieczu, wśród Żydów mieszkających w Niemczech. Podstawą jidysz jest niemiecki z elementami aramejsko-hebrajskimi i romańskimi (w dialekcie wschodnim również słowiańskimi). Zapisywany alfabetem hebrajskim. Znamienny dla rozwoju jidysz był na ziemiach polskich okres międzywojenny - otwarto wtedy szkoły z jidysz jako językiem wykładowym, drukowano w nim liczne pisma historyczne, lekarskie, ekonomiczne. W chwili wybuchu drugiej wojny światowej posługiwało się nim ok. 11 mln Żydów na świecie, głównie w Europie Wschodniej. Z biegiem czasu na gruncie jidysz rozwinęła się literatura, przede wszystkim tłumaczenia i komentarze biblijne. Pojawiły się również inne opracowania w jidysz: zbiory historyjek, przypowieści umoralniające, legendy talmudyczne i midraszowe oraz osobiste modlitwy. Zapowiadały one wielki rozkwit literatury jidysz w NIN i na początku XX wieku.

Jom Kipur „dzień pojednania” - święto pokuty i dwudziestoczterogodzinnego postu. Przypada na 10. dzień miesiąca **tiszri**, czyli 10. dzień roku żydowskiego (licząc od **Rosz Haszana**) W Polsce znane pod nazwami: Sądny Dzień, Dzień Przebłagania, Dzień Przebaczenia. Dzień Zmiłowania, Dzień Postu, Wielki Dzień. Jedyne święto, do którego w **diasporze** nie dodaje się drugiego dnia, co wynika z trudności zachowania całkowitego postu przez dwa kolejne dni. Wszystkie rodzaje pracy są w Jom Kipur zakazane. Według tradycji, tego dnia Mojżesz zszedł z góry Synaj z drugimi Tablicami Praw- (**Dekalog**) i oznajmił Żydom, że Bóg przebaczył im grzech kultu złotego cielca. Dlatego każdego roku w tym dniu Żydzi mogą oczyścić się z grzechów. Tradycyjnie Żydzi pozostawali przez cały Jom Kipur w synagogach, aż do dęcia w **szofar** i ostatniej modlitwy *Przyszłego roku w Jerozolimie*.

Kabała - system mistyczny, ukształtowany w XII w. wśród Żydów hiszpańskich. W szerszym znaczeniu: ezoteryczne kierunki w judaizmie, które powstawały od końca okresu Drugiej Świątyni (I w. n.e.) i odegrały żywą rolę w symbolice, obrzędach, obyczajach i historii Żydów. Filozofia Kabały wyrażała się w następujących założeniach: świat jest harmonijną całością, a człowiek jego organiczną częścią. Przybliżenie Królestwa Bożego zależy od religijności człowieka, stopnia połączenia jego duszy z Bogiem, tęsknoty za Mesjaszem i dobrych uczynków. Stale należy walczyć ze złem, zwłaszcza ze złym duchem chcącym sprowadzić człowieka z drogi dobra poprzez zaspokajanie namiętności. Każda z liter alfabetu hebrajskiego jest święta i ma wpływ w trzech kręgach stworzenia, którymi są: człowiek, świat i przebieg czasu w ciągu roku. Wypowiedzenie litery (jako głoski) może urzeczywistnić ważne cele, lecz przedtem wypowiadający je winien osiągnąć najwyższą doskonałość poprzez pokutę, modlitwę i ascezę (por. **Zohar**). Kabała przyczyniła się do powstania wierzeń w wędrówkę dusz i do wprowadzenia amuletów, którym przypisywano magiczną moc. Interesowali się nią również chrześcijanie. W Polsce pojawiła się ok. XVI w.

kadisz „uświęcenie” - modlitwa codzienna, odmawiana prawie całkowicie w języku aramejskim. wyrażająca poddanie się woli Boga. Tradycyjnie kadisz żałobny powinien być spełniony przez syna zmarłego,

kahał (kehila) „gmina”, „kongregacja”, „zbór” - specyficzne dla Polski określenie żydowskiej organizacji gminnej, której autonomia obejmowała sprawy religii, kultu, sądownictwa, szkolnictwa, pomocy społecznej, a także zbiór podatków na rzecz państwa. Na czele kahałów stali tzw. *raszim* - najwyżsi dygnitarze gminy i jej reprezentanci wobec władz państwowych. W okresie porzeczowym autonomia kahałów- została znacznie ograniczona, sprowadzona głównie do spraw religii i pomocy społecznej,

kalendarz żydowski (*lua ha-szana*) - składa się z dwunastu lub trzynastu miesięcy księżycowych osadzonych w systemie roku słonecznego, a są to: **nisan, ijar, siwan, tamuz, aw, elul, tiszri, marcheszan, kislew, tewet, szwat i adar**. Z powodu ponadjedenastodniowej niezgodności między liczącym 354 dni rokiem księżycowym a 365-dniowym rokiem słonecznym siedem razy na dziewiętnaście lat w prowadzi się rok przestępny z dodatkowym miesiącem (*adar II*). Dzięki temu święto **Pesach** wypada zawsze na wiosnę, a inne święta zgodnie z cyklem uprawy roli. Pierwotnie początek miesiąca ustalał *Bejt din* (grupa rabinów) w Jerozolimie na podstawie zeznań świadków o ukazaniu się nowiu (po nim następowało poświęcenie nowego miesiąca). Jeśli do trzydziestego dnia nie pojawił się żaden świadek, wówczas trzydziesty pierwszy dzień starego miesiąca stawał się pierwszym nowego i obchodzony był jako święto Nowiu - *Rosz Chodesz*. Było to comiesięczne pomniejsze święto trwające dzień lub dwa, podczas którego dodawano do zwykłej liturgii psalmy (tzw. *halel*- zestaw psalmów 113-118 w wersji skróconej) oraz dodatkową modlitwę (tzw. *mu sa f*- nawiązujący do tradycji modlitwy ofiarniczej). W trzy dni po tzw. *moladzie*, czyli narodzinach księżyca, o ile jest on widoczny, odbywa się pod gołym niebem (w sobotni wieczór) ceremonia uświęcenia go - *kidusz lewana*. Obrzęd ten wyraża nadzieję, że Bóg przywróci światłu księżyca jego dawny blask, a Izraelowi jego dawną świetność, w czasach mesjańskich bowiem pełnia księżyca będzie trwała przez cały miesiąc. Na szczytach wzgórz, począwszy od Góry Oliwnej, rozpalano ogniska, a posterunki obserwacyjne na innych wzniesieniach zapalały z kolei swe własne światło sygnalizacyjne, póki wieści o ogłoszeniu nowego miesiąca nie dotarły do żydowskich gmin w diasporze. Czasami wiadomość o nowym miesiącu przesyłano przez posłańców. Wielu Żydów żyjących w rozproszeniu dla pewności obchodziło każde święto przez dwa kolejne dni. Od IV wieku początek miesiąca wyznaczano za pomocą obliczeń matematycznych, a nie

obserwacji nowiu. Z powodu pewnej niedokładności w obliczeniach, co 216 lat dodaje się jeden dzień, co w efekcie może doprowadzić do tego, że Pesach przestanie być świętem wiosennym.

kantor - **chazan**, przewodzący śpiewem modłom w **synagodze**,

kidusz [kidesz\ „uświęcenie” - błogosławieństwo odmawiane nad kielichem wina w domu i w synagodze, rozpoczynające **szabat** lub inne święta, proklamuje ich święty charakter. Pięknie zdobione i grawerowane pucharki oraz kubki kiduszowe są interesującymi zabytkami sztuki rytualnej, świadczącymi o mistrzostwie żydowskich złotników.

Kierkut (lub kirkut) - nazwa dawnego cmentarza żydowskiego; pochodzi od niemieckiego słowa „Kirchhof”. W jidysz nazywano cmentarz *bajt sojlem*. Hebrajskie określenia cmentarza: *bejt cbajim* - dom życia, *bejt olam* - dom wieczności, *bejt kwarot* - dom grobów. Zgodnie z prawem żydowskim powinien znajdować się za miastem. Przed wejściem na cmentarz należało odmówić specjalne błogosławieństwo, natomiast przy wyjściu dokonać rytualnego obmycia rąk (w tym celu przynoszono ze sobą wodę). Zob. też **macewa**, **ohel**.

kipa „jarmułka” - czapeczka uszyta z sześciu klinów materiału jedwabnego, aksamitnego lub atłasowego.

kislew - dziewiąty miesiąc księżycowy kalendarza hebrajskiego, licząc od **Pesach**. lub trzeci od świąt Nowego Roku (**Rosz ha-Szana**): zaczyna się pod koniec listopada lub na początku grudnia. Dwudziestego piątego dnia miesiąca kislew rozpoczyna się święto **Chanuki**.

klezmer - wędrowny grajek żydowski.

Koi Nidre (aram.) „wszystkie ślubowania” - modlitwa w języku aramejskim, unieważniająca wszystkie ślubowania złożone Bogu nieświadomie, zbyt pochopnie lub pod przymusem. **Kantor** śpiewa ją w przeddzień **Jom Kipur**. Powstała prawdopodobnie w IX wieku. Odnosi się tylko do zobowiązań podjętych wobec Boga (przysięgi i zobowiązania dotyczące innych osób lub instytucji nie mogą być odwołane bez wzajemnego porozumienia).

korona Tory (*keter Tora*) - elementy zdobnicze w kształcie korony z połączanego srebra; nakładana na drażki z nawiniętymi zwojami **Tory** ubranej w tzw. sukienkę. Podkreśla szczególną cześć, jaką Żydzi otaczają **Torę**. Korony były pięknie zdobione i zaopatrzone w dzwoneczki po to, by w momencie wyjmowania **rodałów z aron ha-kodesz**. słysząc je, wierni powstałi z miejsc. Nakładano je wymiennie z **rimonim**.

koszerny (*koszer*) „zgodny z żydowskimi przepisami religijnymi” - zdatność danej rzeczy do użycia oraz prawidłowość wykonywania pewnych czynności według przepisów religijnych. W odniesieniu do żywności przepisy zabraniają np. łączenia ze sobą potraw mięsnych i mlecznych, w- żydowskiej kuchni muszą być inne naczynia do przygotowywania potraw mięsnych, a inne do mlecznych; mięso jest koszernie, jeśli pochodzi z uboju rytualnego i zostało przygotowane według ścisłych reguł. Przeciwnieństwem koszernego jest **trefny**,

ladino - język Żydów **sefardyjskich**. Powstał wśród Żydów hiszpańskich (**Sefardyjczy**-cy) Do tej pory posługują się nim Żydzi sefardyjscy mieszkający w krajach śródziemnomorskich, bałkańskich, Ameryce Południowej i w Izraelu. Początkowo pisany był alfabetem hebrajskim, w czasach współczesnych także alfabetem łacińskim,

maca - nie zakwaszony chleb z samej mąki i wody. Ciasto na macę miesi się bardzo szybko i szybko się je piecze. Spożywanie macy obowiązuje w czasie **Pesach** dla upamiętnienia pośpiesznego opuszczenia Egiptu przez Izraelitów, zmuszonych do żywienia się chlebem, który nie zdążył wyrosnąć,

macewa - nagrobek utworzony przez pionowo ustawioną płytę kamienną, o prostokąt-

nym, trójkątnym lub półkolistym zwieńczeniu. Pokryty inskrypcją, często zdobiony symbolicznymi płaskorzeźbami, obrazującymi pochodzenie, przymioty czy imię zmarłego.

Machabeusze - ród kapłanów i książąt żydowskich panujących w **II** i **I** wieku p.n.e. Pod rządami Machabeuszy rozkwitło niezależne państwo żydowskie. W 57 roku p.n.e. zwyciężeni przez Heroda,

machzor - modlitewnik świąteczny; średniowieczne machzory. kaligrafowane na pergaminie, zawierające barwne miniatury, pięknie oprawione, są wybitnymi dziełami sztuki (por. **sidur**)

marcheszwan - ósmy miesiąc księżycowy kalendarza hebrajskiego, licząc od **Pesach**, lub drugi od świąt Nowego Roku (**Rosz ha-Szana**). Rozpoczyna się zwykle pod koniec października. W miesiącu tym nie przypada żadne święto, stąd jego nazwa "mar" - gorzki.

maror - tzw. gorzkie zioła, jedna z potraw **sederowych**.

maskil - zwolennik **haskali**. żydowskiego oświecenia.

mazł tow (dosłownie „dobry los”) - słowa wyrażające gratulacje składane z okazji radośnego wydarzenia. Odpowiadają polskim „Winszuję!”. „Na zdrowie”, „Powodzenia”,

megila „zwój” - zwój pergaminu, zawierający tekst jednej z pięciu ksiąg hebrajskich: *Pieśni nad Pieśniami*, *Rut*, *Lamentacji*, *Koheleta* i *Estery*. Jeśli nie jest powiedziane, o którą księgę chodzi, termin *megila* oznacza Księgę Estery,

menora [*menojre*] „lampa”, „świecznik” - siedmioramienna lampa oliwna zapalana w Świątyni Jerozolimskiej każdej nocy. W ciągu dnia płonęło co najmniej jedno światło, upamiętnione później w synagogach jako **ner tamid**. W starożytności najbardziej popularny symbol judaizmu. Używanie menor w **synagogach** było początkowo zakazane,

mezuza (*mezuze*) „futrysta” - mały zwój pergaminu zawierający dwa cytaty z **Tory**, umieszczony w pudełeczku (np. metalowym) tak, by przez otwór widoczne było słowo *Szaddaj* (Wszzechmogący), napisane na odwrotnej stronie zwoju. Mezuze przymocowuje się w położeniu ukośnym na odrzwiach każdego żydowskiego domu. na prawej futrynie patrząc od wejścia. Czasem mocowano mezuzy również na futrynach drzwi do pokoi mieszkalnych oraz na bramach miejskich. Pobożni Żydzi całowali mezuzę wchodząc i wychodząc.

miewa - przykazanie religijne; już w jego spełnieniu zawarta jest nagroda,

midrasz (*drasz*) „komentarz” - wywodzi się od rdzenia *darasz* „poszukiwać, studiować”. Midrasze to poetyckie komentarze do ksiąg biblijnych. Przekazują w formie porównań, alegorii, przypowieści głęboką mądrość tekstu. Powstawały do ok. X w. n.e. Stanowią wielką i ważną twórczość literacką,

mincha - modlitwa popołudniowa; synagogałny odpowiednik codziennej ofiary popołudniowej składanej w Świątyni. Modły odprawiane o dowolnej porze po południu, przed zachodem słońca. Rozpoczyna je psalm: „Niech moja modlitwa będzie stale przed Tobą jak kadzidło, wzniesienie rąk moich jak ofiara wieczorna”,

minjan „liczba”, „liczenie”, „kworum” - zgromadzenie złożone z co najmniej dziesięciu Żydów płci męskiej powyżej trzynastego roku życia, niezbędne do odmówienia niektórych zbiorowych modlitw.

Miszna (*szana*) „nauczać przez powtarzanie” - zasadnicza część **Talmudu**. Zawiera zebrane ok. r. 220 główne przepisy prawa zwyczajowego, ujęte w 63 traktaty. Zbiorem komentarzy do Miszny jest *Gemara*.

mizrach „wschód” - kierunek modłów Żydów mieszkających w krajach Zachodu, którzy podczas modlitwy zwracają się ku Jerozolimie. Także nazwa ozdobnej tablicy umieszczonej na ścianie wschodniej w domach i synagogach,

mohel - mężczyzna dokonujący zabiegu rytualnego **obrzezania**.

mykwa - zbiornik wody do rytualnych oczyszczeń ludzi i sprzętów,

ner tamid „wieczna świeca” - tzw. światełko pamięci, płonące w synagogach na pamiątkę Świątyni Jerozolimskiej.

Newiim - Księgi Proroków (zob. **Tanach**).

nisan — pierwszy miesiąc księżycowy kalendarza hebrajskiego, licząc od **Pesach**. lub siódmy od świąt Nowego Roku (**Rosz ha-Szana**) Zaczyna się zwykle na przełomie marca i kwietnia. Pierwszy dzień nisan uważa się za początek nowego rocznego cyklu świąt i oznacza panowanie królów. W połowie tego miesiąca (czternastego dnia) przypada święto **Pesach**.

obrzezanie (*berit-mila*) - operacja polegająca na obcięciu kawałka napletka członka męskiego; jeden ze znaków Przymierza z Bogiem. Według tradycji żydowskiej są trzy grupy tych znaków: na ciele (obrzezanie), na stroju (**cicit**), na domu (**mezuz**), Zabieg obrzezania zazwyczaj przeprowadza **mohel** u noworodków w ósmym dniu życia dziecka,

ohel „namiot” — grobowiec wybitnej osobistości np. uczonego, (**rabina**, **cadyka**). Ma formę małego budynku, czasem dachu na czterech słupach, pod którym umieszcza się właściwe płyty nagrobne. Niekiedy otacza się go żelazną, kutą balustradą,

parochet - kotara, zasłaniająca od frontu **aron ha-kodesz**, stosowana przez Żydów aszkenazyjskich: zazwyczaj bogato zdobiona.

Pesach „ominać” — święto upamiętniające wyjście Żydów z Egiptu. Jednocześnie święto wiosny i wolności. Obchodzone od 14 do 22 **nisan**. podczas pierwszej wiosennej pełni księżyca po zrównaniu dnia z nocą. Dla upamiętnienia tego, że uciekający z Egiptu Żydzi nie mogli czekać aż wyrośnie ciasto na chleb, w Pesach je się chleb nie zakwaszony (zob. **maca**). Wieczera świąteczna ma ściśle określony porządek (zoli. **seder**). W synagodze czyta się *Pieśni nad Pieśniami* oraz recytuje *Halel*— psalmy dziękczynne.

Purim „losy” - karnawał żydowski, okres przebierania się w fantazyjne stroje. Radosne święto ustanowione na pamiątkę udaremnienia pogromu Żydów perskich. Wieczorem oraz po porannych modłach odczytuje się Księgę Estery opisującą te wydarzenia. Z tej okazji znajomi przesyłają sobie prezenty, obdarowuje się biednych. Do późnej nocy trwają uczty, pije się wino.

rabin (*rabi*) „mój mistrz” — religijny przełożony gminy żydowskiej. Posiada pozwolenie na orzekanie w kwestiach sądowych i rytualnych, nadzoruje nauczanie. *Rabi* to także tytuł grzecznościowy, odnoszący się do poważanych członków gminy,

reb - tytuł grzecznościowy, podkreślający uczoność mężczyzny. Odpowiednik polskiego „pan”.

rimonim „owoce granatu” — srebrne ozdoby na końcach drążków z nawiniętymi zwojami **Tory** (**rodał**). Mają rozmaite kształty, najczęstszy jest motyw owoców granatu - symbolu życia. Nakładane wymiennie z **koroną Tory**,

rodał - zwój **Tory**. Tekst **Tory** pisany przez **sofera** gęsím piórem na arkuszach pergaminu, które następnie zszywano lub sklejało i zwijano na dwóch ozdobnych drewnianych drążkach. Zwinięty rodał ubierano w bogato haftowane okrycia i dekoracje ze srebra ' **korona Tory**, **rimonim**, **tas**).

Rosz ha-Szana „głowa roku”, „początek roku” - święto Nowego Roku, przypadające na jeśień (pierwszy dzień **tiszri**). W Polsce znane pod nazwą Święto Trąbek. Modlitwom w synagodze towarzyszy dęcie w **szofar**, mające obudzić tych, którzy nie wiedzą o boskiej obecności. Święto rozpoczyna okres pokuty przed **Jom Kipur**. towarzyszy mu zwyczaj chodzenia nad rzekę i symboliczne strącanie grzechów (po hebrajsku *taslich*) do wody przy słowach modlitwy.

Seder „porządek” - uczta rodzinna urządzana pierwszego wieczoru święta **Pesach**. charakteryzująca się ściśle określonym porządkiem. Na stół podaje się trzy **mace**, **maror**,

charoset. **bejce** posypane popiołem, kawałek mięsa z kością, wino oraz wodę z solą. Zasadniczą częścią sederu jest opowiadanie **hagady** przez pana domu. Prowadzi on dialog z najmłodszym dzieckiem, uprzednio przygotowanym przez matkę do zadawania pytań w języku hebrajskim. Książka z **hagadą** na **Pesach** leży otwarta na stole, służy jako przewodnik (nie używa jej się do czytania w dosłownym sensie). Podczas sederu wypija się cztery kielichy wina, które symbolizują radość z wejścia do Ziemi Obiecanej, do której prowadzi Bóg Izraela. Za każdym razem, kiedy mówi się o niewoli i śmierci odkrywa się chleby a zasłania kielich z winem, kiedy zaś mówi się o wolności i życiu, robi się na odwrót. Na zakończenie wieczerzy, która z reguły trwa całą noc, otwiera się drzwi domostw na znak, że każdy potrzebujący może wejść. Do przedmiotów kultu domowego związanych z wieczerzą sederową należą pięknie zdobione talerze na potrawy, często wykonane ze srebra lub porcelany. Według tradycji Kościoła pierwszych wieków (I - IV w. n.e.), taką właśnie ucztę paschalną (seder) sprawował wraz ze swoimi uczniami Jezus Chrystus. Wieczerza paschalna poprzedzała bezpośrednio jego mękę na krzyżu. Jezus był bowiem Żydem i gorliwym wyznawcą judaizmu. W Ewangelii opisane są dwa dodatkowe elementy, które Jezus wprowadził do porządku Pesach - uczynił: 1) chleb - symbol niewoli - swoim Ciałem oraz 2) wino - mesjański symbol wolności - swoją Krwią. Jezus sprawował ucztę paschalną w przeddzień **szabatu** (szabat rozpoczął się w piątek wieczorem). Inni ówczesni Żydzi, podobnie jak kapłani, obchodzili Pesach dnia następnego. Jezus umierał więc tego dnia, gdy w Świątyni przygotowywano się do obchodów Święta. Chrześcijanie obchodzą Paschę z soboty na niedzielę, ponieważ wierzą, że tego dnia Jezus zmartwychwstał.

Sefardyjczycy (od *sefarad* „Hiszpania”; *sefaradi* hiszpański) - Żydzi wypędzeni z Hiszpanii i Portugalii w 1492 r., osiedlający się w Holandii, krajach bałkańskich, w Włoszech oraz na Bliskim Wschodzie. W przeciwieństwie do **Aszkenazyjczyków** posługujących się językiem **jidysh**, używają języka **ladino**. Różnią się też od nich rytuałem liturgicznym. Ich główne gminy znajdują się obecnie m.in. w Izraelu i Ameryce Południowej.

selicha „przebaczenie” - poemat wyrażający prośbę o przebaczenie grzechów

sidur „uporządkowanie” - modlitewnik, zawierający modlitwy codzienne i na **szabat**, odmawiane w synagodze i w domu. Oprawione w skórę i pozłacane srebro modlitewniki były używane tylko przy szczególnych okazjach, np. gdy kobieta szła do synagogi pierwszy raz po połogu (por. **machzor**).

siwan - trzeci miesiąc księżycowy kalendarza hebrajskiego, licząc od **Pesach**, lub dziewiąty od świąt Nowego Roku (**Rosz ha-Szana**): zwykle zaczyna się pod koniec maja lub na początku czerwca. Szóstego siwan (a w diasporze także siódmego) przypada święto **Szawuot**.

sofer „pisarz” - kopista w gminie, który zajmował się m.in. przepisywaniem **Tory** oraz sporządzaniem dokumentów.

sukka „szałas” - szałas na święto **Sukkot** mający przynajmniej trzy ściany, stojący pod gołym niebem, tzn. nie pod drzewem ani w środku budynku, gdyż jego dach musi „pozwolić niebu przeniknąć do środka”.

Sukkot (*Sukot*; *Sitkes*) - Święto Szałasów, znane też w Polsce pod nazwą Święto Kuczek. Upamiętnia stawianie szałasów w trakcie czterdziestoletniej wędrówki Żydów przez pustynię. Przypada na jesień, charakteryzuje je radość z zebranych plonów w **Torze** napisane jest: „Będziesz obchodził Święto Szałasów przez siedem dni po zebraniu plonów z twego klepiska i twojej tłoczni. W to święto będziesz się radował ty, twój syn i córka, sierota i wdowa, którzy żyją w twoich murach. Przez siedem dni będziesz świętował ku czci Twego Pana, w miejscu, które sobie obierze Pan, za to, że błogosławił Pan, twój Bóg, we wszystkich twoich zbiorach i abyś był pełen radości. Obchody

rozpoczynają się 15 **tiszri** i trwają 7 dni, podczas których Żydzi mieszkają w szałasach i odpowiadają modlitwy. W chłodniejszym klimacie nie pozostaje się w szałasach na noc, a tylko spożywa w nich posiłki,

synagoga (gr.) „miejsce zebrań” - odpowiada słowu (*bet kneset*) „dom zgromadzeń” i (*bet ba-midrasz*) „szkoła”, dosłownie „dom nauki” oraz w jid. *szul* „szkoła”. W języku polskim powstała nazwa *bóznica*, jako miejsca poświęconego Bogu. Synagoga to dom modlitw i nabożeństw, a także miejsce studiowania **Tory** i **Talmudu**, sala zebrań, siedziba **kahahi** (zarządu gminy) i sądu rabinackiego (**Din Tora**), czasem również przytułek dla wędrowców. Dawniej, czasem, pełniła nawet funkcję więzienia, zaś w jej przedsionku znajdował się niekiedy pręgierz. Zasadniczą część głównego budynku synagogi stanowi obszerna sala modlitewna dla mężczyzn (w synagogach ortodoksyjnych kobiety modlą się oddzielnie w tzw. **babińcach**, które umieszczano nad salą główną lub w przybudówkach obok niej). W synagodze znajdowała się **bima** skąd odczytywano i komentowano fragmenty świętych ksiąg, oraz **aron ha-kodesz**, gdzie przechowywano **rodale**. Talmud dyktuje orientowanie synagogi na wschód (**mizrach**). Na kształt synagogi istotny wpływ miał wymóg górowania jej nad dachami dzielnicy żydowskiej oraz usytuowania w pobliżu płynącej wody, która jest znakiem czystości. Dawano im skromny wystrój zewnętrzny, z którym kontrastowała bogata dekoracja wnętrza i ozdobne naczynia liturgiczne. Ściany sali modlitewnej były pokryte cytatami z **Tory** i freskami. W dawnej Rzeczypospolitej wiele było synagog drewnianych, z których po drugiej wojny światowej nie pozostała ani jedna,

szabat (szabes) „odpoczynek” - siódmy dzień tygodnia, dzień wypoczynku. Cotygodniowe święto trwające od zachodu słońca w piątek do zachodu słońca w sobotę, jedna z najważniejszych instytucji w życiu narodu żydowskiego. W piątek wieczorem urządza się uroczystą kolację. Gospodni zapala przed rozpoczęciem szabatów dwie świece, odmawiając nad ich światłem błogosławieństwo. Ojciec rodziny odmawia przed posiłkiem **kidusz**. Jeden z traktatów **Miszny** wylicza aż 39 prac zakazanych w szabat. Zakaz pracy można złamać jedynie w przypadku zagrożenia życia lub opieki nad chorym. W szabat nie wolno się smucić ani wypowiadać słów rozpacz. Na zakończenie szabatów odprawia się **hawdale**.

szalom „pokój”, „zgoda” - pokój duchowy, wytchnienie; odpowiada polskim zwrotom „dzień dobry” i „do widzenia”.

Szalom Alejchem „Pokój wam” - 1) początek hymnu, który w tradycji aszkenazyjskiej pan domu śpiewał w piątek wieczorem, po powrocie z **synagogi** (hymn słał dwa opiekuńcze anioły); 2) pseudonim Salomona Rabinowicza, wybitnego prozaika żydowskiego; 3) tradycyjne pozdrowienie, zazwyczaj skracane do słowa **szalom** (zwrot używany również przez Jezusa).

Szawuot „tygodnie” - święto nazywane też Świętem Tygodni, Zielonymi Świętami, Pięćdziesiątnica oraz Świętem Plonów, gdyż wtedy są pierwsze zbiory w Izraelu. Wypada zawsze na zakończenie siedmiu tygodni od **Pesach**. Istotą tego święta jest objawienie Boże, które dokonało się na Synaju i uobecnia się, jak wierzą Żydzi, za każdym razem podczas obchodów tego święta. Wtedy to Bóg podarował Narodowi Wybranemu **dekalog**. Tego dnia odczytuje się w synagogach fragment z **Tory**, który opowiada o dekalogu, a budynek domu modlitwy ubrany jest w kwiaty, zielone gałęzie oraz wstążeczki. Dekoruje się tak to miejsce na pamiątkę kwiecia, jakim okryła się góra Synaj (góra pustynna) w noc zstąpienia na nią Boga. Tej nocy Żydzi przez całą noc studiują Torę. Wszyscy czuwają, w przeciwieństwie do tych, którzy wtedy, gdy Mojżesz wstąpił po Torę, zasnęli. Podczas czuwania w synagodze czyta się również Księgę Rut. przywołując historię kobiety, która z własnej woli przyjęła judaizm, choć nie była

Żydówką. Potomkiem Rut był Dawid, który umarł w to święto. Święto pięćdziesiątnicy (7 dni x 7 tygodni od Święta Pesach + 1 dzień = 50 dni) opisane jest w Dziejach Apostolskich. To w czasie tych świat apostołowie, tak jak wszyscy ówcześni Żydzi czuwali, studiując Pismo Święte. Tej właśnie nocy, jak wierzą chrześcijanie został zesłany Duch Święty, który uzdolnił Apostołów do głoszenia Radosnej Nowiny o miłości Boga do wszystkich narodów na Ziemi. Od tej pory rozpoczynają się podróże misyjne Apostołów.

sziwa „siedem” — siedem dni ścisłej żałoby po zmarłym, kiedy nie można m.in. opuszczać domu.

Szenia (*Szema Izrael*) „Słuchaj Izraelu” - żydowskie wyznanie wiary; podstawowa modlitwa judaizmu, nazwana od pierwszych słów: „Słuchaj Izraelu, Pan jest naszym Bogiem - Panem jedynym” (Pwt 6, 4).

szofar - róg, zazwyczaj barani; w starożytnym Izraelu używany do ostrzeżenia przed niebezpieczeństwem i do celów kultowych, obecnie jego dźwięki rozlegają się z okazji

Rosz ha-Szana oraz na zakończenie **Jom Kipur**

Szulchan Aruch (dosł. „nakryty stół”) - praktyczny wykład **Talmudu** z 1565 r., kodeks przepisów religijnych i cywilnych oraz przepisów zwyczajowych dotyczących wszystkich dziedzin życia; obecnie znany w formie skróconej,

szwat — jedenasty miesiąc księżycowy kalendarza hebrajskiego, licząc od **Pesach**. lub piąty od świąt Nowego Roku (**Rosz ha-Szana**). Zaczyna się w drugiej połowie stycznia. Piętnastego dnia szwat przypada rolnicze święto Nowego Roku Drzew (*Tu Bi-Szwat*).

Ściana Zachodnia (tzw. Ściana Płaczu. *Kotel Maarawi*) - pozostałości zewnętrznego muru otaczającego Świątynię Jerozolimską, zburzoną przez Rzymian w 70 r. n.e. Uświęcone miejsce pielgrzymek. Od 1967 r. w granicach państwa Izrael,

talit „szata” (w formie spolszczonej **tales**) - biały szal modlitewny, zazwyczaj w czarne lub niebieskie pasy, z frędzlami wzdłuż krótszych boków, nakładany do modlitwy. Wolno go używać tylko mężczyznom, którzy założyli rodziny. Tality zdobiono pasami doszytymi w miejscu zakładania na szyję i ramiona. Tradycjoniści noszą przez cały dzień pod ubraniem talit katan ('mały talit') - rodzaj bezrękawnika, kamizelki z **cicit**. Mały talit noszono już od dzieciństwa, w odróżnieniu od talitu dużego, zakładanego tylko przez dorosłych mężczyzn na czas modlitwy.

Talmud „nauka”, „studiowanie” - dzieło składające się z **Miszny** i będącej komentarzem do niej **Gemary**. Istnieje Talmud Jerozolimski oraz Talmud Babiloński. Talmud Jerozolimski, ukończony w IV w., jest bardziej zwięzły i prosty. Komentuje 39 z 63 traktatów Miszny. Talmud Babiloński, ukończony na początku VI w., jest trzy razy dłuższy od Jerozolimskiego, choć komentuje „tylko” 37 traktatów Miszny. W postaci wydrukowanej zajmuje 13 tomów. Kiedy mówi się o Talmudzie, ma się zazwyczaj na myśli Talmud Babiloński.

Talmud Tora „nauka, studiowanie **Tory**” - studiowanie Tory uważane jest przez Żydów za najwyższy obowiązek człowieka (dawniej tylko mężczyzny), dlatego termin Talmud Tora oznacza również średnią szkołę religijną. Szkoły takie były utrzymywane przez gminę. Przygotowywały do dalszej nauki w **jesziwach**

tamuz - czwarty miesiąc księżycowy kalendarza hebrajskiego, licząc od **Pesach**, lub dziesiąty od świąt Nowego Roku (**Rosz ha-Szana**). Początek tego miesiąca przypada na przełom czerwca i lipca. Siedemnastego tamuz rozpoczyna się okres trzech tygodni po zburzeniu Świątyni, trwający do dziewiątego **aw**. W tym czasie nie urządza się wesel, nie gra na instrumentach muzycznych, a Żydzi ortodoksyjni nie nabywają nowych części odzieży. W niektórych gminach w okresie tym nie goli się brody ani włosów, a przez ostatnie dziewięć dni zaprzestaje spożywania wina i mięsa.

Tanach - słowo-skrót od pierwszych liter: (**T**ora+**N**ewiim+**K**etuwin); kanon 24 ksiąg, w którego skład wchodzi: **Tora** - 5 ksiąg; **Newiim** (Prorocy) - 8 ksiąg; Ketuwim (Pisma) - 11 ksiąg. W 243 r. p.n.e. Tanach przetłumaczono na język grecki. Przekład nazwano *Septuagintą* (gr. „siedemdziesięciu”), gdyż według tradycji dokonało go 70 żydowskich mędrców. W tamtych czasach grecki był językiem o wielkim zasięgu, dzięki czemu Tanach stał się księgą znaną w całym ówczesnym cywilizowanym świecie pod nazwą Biblii Hebrajskiej (gr. *biblos* „księga”). Poci koniec IV w. n.e. Hieronim ze Stryduntu przetłumaczył Tanach z greckiego na łacinę (przekład znany jako *Wulgata*).

tas - srebrna dekoracyjna tarcza w kształcie prostokąta lub kwadratu; tasy zawieszano na **rodalach**. Były różnej wielkości (np. 40 x 24 cm), odlewane ze srebra, zdobione ornamentem roślinnym oraz przedstawieniami symbolicznymi z motywami architektonicznymi, tablicami **Dekalogu**, figurkami zwierząt itp.

tefilin - hebr. nazwa greckich *filakterii*, czyli rzemieni modlitewnych; dwa skórzane sześciennie pudełeczka, zawierające cztery zwitki pergaminu z cytatami z **Tory** (Księga Powtórzonego Prawa 6, 4-9 i 11, 13-21 oraz. Księga Wyjścia 13, 1-10 i 11-16), przywiązywane czarnymi rzemykami do lewego ramienia i czoła, zakładane do porannych modlitw w dni powszednie. Ich krytycy spośród reformowanych Żydów uważają, że pochodzą od amuletów i dlatego odrzucają ich stosowanie. Używanie tefilinów było próbą dosłownej realizacji zalecenia z Księgi Powtórzonego Prawa 11, 18: „Weźcie przeto sobie te moje słowa do serca i duszy. Przywiążcie je sobie jako znak na rękę. Niech one będą wam ozdobą między oczami”.

tewet - dziesiąty miesiąc księżycowy kalendarza hebrajskiego, licząc od **Pesach**, lub czwarty od świąt Nowego Roku (**Rosz ha-Szana**): rozpoczyna się w drugiej połowie grudnia.

Ósmego dnia tego miesiąca 72 mędrców ukończyło pracę nad przekładem Biblii na grekę. Wydarzenie to zostało uznane później przez niektórych rabinów za przyczynę nieszczęść, gdyż była to jedynie niedoskonała parafraza. Dziewiąty tewet to dzień postu upamiętniającego początek oblężenia Jerozolimy przez Babilończyków, zakończonego zburzeniem Pierwszej Świątyni. To jedyny post, który przypada niekiedy w piątek.

Tisza be-Aw - dziewiąty dzień miesiąca **aw**; Dzień Żałoby; upamiętnia katastrofy, które miały wydarzyć się w historii Żydów właśnie dziewiątego aw (zniszczenie Pierwszej i Drugiej Świątyni, zniszczenie Jerozolimy w 136 r., wypędzenie Żydów z Hiszpanii w 1492 r.). W tym dniu obowiązuje ścisły post przez 24 godziny, odwiedza się cmentarze. Modlitwy w synagogach odbywają się przy świecach, ich uczestnicy siedzą na podłodze lub niskich ławach.

tiszri - siódmy miesiąc księżycowy kalendarza hebrajskiego, licząc od **Pesach**, lub pierwszy od świąt Nowego Roku (**Rosz ha-Szana**); swój początek ma w połowie września. W **Talmudzie** wyrażono pogląd, że właśnie wtedy został stworzony świat, urodzili się wszyscy patriarchowie i tego miesiąca ma nadejść mesjańskie zbawienie. Pierwszy i drugi tiszri to **Rosz ha-Szana** (Nowy Rok), od tego momentu rozpoczyna się Dziesięć Dni Pokuty, podczas których, jak wierzą Żydzi, waży się w Niebie losy każdego człowieka. W tym okresie w liturgii synagoidalnej Bóg postrzegany jest jako Król-Sędzia sprawiedliwy. Dni postu poprzedzają **Jom Kipur** (Dzień Pojednania). Piętnastego dnia tego miesiąca rozpoczyna się następne święto żydowskie **Sukkot**. dwudziestego pierwszego ostatni dzień Sukkot (*Hoszana Raba*), a dzień później Ósmy Dzień Zgromadzenia (*Szmini Atzeret*). Tiszri to miesiąc największych świąt żydowskich.

Tora (*Tojre*) „prawo” - pięć najstarszych świętych ksiąg judaizmu. Tora jest uważana przez Żydów za księgę objawioną, zawierającą przesłanie Boga do człowieka, przekazane Mojżeszowi i na górze Synaj. Początkowo istniała tylko w tradycji ustnej - jako nauka i prawo. Została spisana w VII w. p.n.e. Składa się z pięciu ksiąg w języku hebrajskim:

Sefer Bereszit (łac. *Genesis*) - *Księga Rodzaju*, *Sefer Szemot* (łac. *Exodus*) - *Księga Wyjścia*, *Sefer Wajikra* (łac. *Leviticus*) - *Księga Kapłańska*, *Sefer Bemidbar* (łac. *Numeri*) - *Księga Liczb*, *Sefer Dewarim* (łac. *Deuteronomium*) - *Księga Powtórzonego Prawa*. Tora znana jest pod wieloma nazwami - jako Biblia Hebrajska, Septuaginta, Wulgata, Stary Testament, Pięcioksiąg Mojżesza. Zapoczątkowane przez nią idee zyskały status prawd odwiecznych. Wywarła ogromny wpływ na światopogląd Zachodu i Wschodu, była też inspiracją niezliczonych dzieł sztuki. Żadne dzieło literackie nie miało tak ogromnego znaczenia w dziejach świata. Każdy Żyd ma obowiązek studiować Torę i stosować jej nauki w życiu codziennym. Dla Żydów Tora zawsze była księgą świętą. Ponieważ przez dwa tysiące lat nie mieli własnej ojczyzny, właśnie ją nazywali swoją ojczyzną. Tora to również zwój przechowywany w **synagodze**, otaczany szacunkiem jak osoba, nie jak przedmiot (czczenie przedmiotów jest w judaizmie zabronione). Tekst Tory przepisywany był przez **sofera** (pisarza) gęsim piórem na arkuszach pergaminu, które następnie zszywano lub sklejało i zwijano na dwóch ozdobnych drewnianych drążkach. Taki zwój nazywany był **rodalem**. Zwinięty rodal ubierano w **sukienkę** (haftowane okrycia) i ozdabiano pięknymi dekoracjami. Na szczycie zwoju umieszczane były tzw. **korony Tory**, czyli wykonane ze szlachetnego metalu elementy imitujące koronę, zdobione i zaopatrzone w dzwoneczki (w momencie wyjmowania rodali z szafy, tzw. **aron ha-kodesz**, gdzie ją przechowywano, słysząc dźwięki dzwonka, wierni powstawali z miejsc). Nakładano je wymiennie z tzw. **rimonim** (srebrnymi ozdobami w kształcie owoców granatu, które symbolizowały życie). Na rodale umieszczany był także **tas** - srebrna tarcza o charakterze dekoracyjnym w kształcie prostokąta, zdobiona ornamentem i przedstawieniami symbolicznymi. Torę czytano w synagodze codziennie, co roku zaczynając od początku. Stosownie do tego podzielono Torę na 54 *parasze*, czyli „odcinki”, których liczba odpowiada dniom **szabatowym** w żydowskim roku przestępnym (w roku zwyczajnym trzeba w niektóre tygodnie czytać dwie *parasze*).

trefny (*terefa*) „poszarpane” - przeciwieństwo koszerne; nie nadające się do spożycia. Chodziło tu początkowo o stworzenia poszarpane przez zwierzęta drapieżne. Zakaz spożycia rozszerzono na zwierzęta z objawami wskazującymi, że ubój nie został przeprowadzony zgodnie z regułami zawodu *szocheta*, czyli rzeźnika (nie wolno, by nóż szarpał czy rozerwał najmniejsze nawet włókno).

Zohar (od *esz szachom* lub *or szachor*) „czarny ogień” lub „ciemne światło” - główne dzieło żydowskiej literatury mistycznej - **Kabały** powstałe ok. 1300 r. wśród Żydów hiszpańskich. W formie komentarza do **Tory** starało się wyjaśnić ukryty sens opowieści biblijnych i boskich przykazań. Dzięki tej księdze znajomość Kabały szybko się rozprzestrzeniła, także na ziemiach polskich.

Oprac. Barbara Jabłońska i Sławomir J. Żurek.